

УДК (355.311.1)+325.83(477)

Михайло Цюрупа

Українська військово-гуманітарна традиція та її прояв у збройній боротьбі за суверенітет і територіальну цілісність України (контекст подій в зоні проведення АТО)

Матеріал статті присвячений аналізу гуманітарної спадщини українського народу та його війська у контексті цивілізаційного поступу людства, який показує закономірний хід становлення гуманітарних правил і традицій шляхетного воювача, що є одним з переконливих свідчень-відповідей на закиди представників інших культур і заяв військово-політичних кіл деяких країн щодо брутальної поведінки наших військовослужбовців в історії війн та у сучасному збройному конфлікті в зоні АТО на Донбасі. Міжнародне гуманітарне право, яке в сучасних умовах виконує роль морально-правового регулятора збройної боротьби, містить у переліку джерел разом із кодифікованими нормами ще й гуманні традиції та бойову мораль різних народів. Тому українська військово-гуманітарна спадщина має актуальне значення для прогресивного розвитку цієї галузі права і гуманізації збройної боротьби, яка другий рік точиться на Сході нашої країни.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, українська гуманітарна спадщина, «гібридна» війна, гуманізм і збройна боротьба.

Mykhailo Tsiurupa

Ukrainian Military-Humanitarian Heritage and its Manifestations in Military Struggle for Sovereignty and Territorial Integrity of Ukraine (the Context of Military Events in the ATO-Zone)

The article is devoted to the analysis of the humanitarian heritage of the Ukrainian people and its army in the context of the development of human civilization, which shows the natural course of becoming humane rules and traditions of the noble warrior, that in itself is a compelling evidence – responses to the approval of representatives of some ethnic cultures and the statements of the military-political circles of certain countries concerning the dehumanizing of violent behavior of our soldiers in the history of wars, and most importantly – in the armed conflict in the area of the ATO in the Donbas. International humanitarian law, which does fulfill the role of generally accepted moral and legal control of the armed struggle, includes a list of sources is not only codified rules, but also humane traditions of different nations, so the Ukrainian military-humanitarian legacy is relevant to the progressive development of this branch of law and humanization armed struggle, continuing for the second year in the East of the country.

Keywords: international humanitarian law, Ukrainian military and humanitarian tradition, “hybrid” war, humanity and armed struggle.

Михаил Цюрупа

Украинское военно-гуманитарное наследие и его проявление в вооруженной борьбе за суверенитет и территориальную целостность Украины (контекст событий в зоне проведения АТО)

Матеріал статті посвящен анализу гуманитарного наследия украинского народа и его армии в контексте цивилизационного развития человечества, которое показывает закономерный ход становления гуманных правил и традиций благородного воина, что само по себе является одним из убедительных свидетельств – ответов на утверждения представителей некоторых этнокультур и заявления военно-политических кругов отдельных стран относительно антигуманного жестокого поведения наших воинов в истории войн, а главное, – в вооруженном конфликте в зоне АТО на Донбассе. Международное гуманитарное право, которое ныне выполняет роль общепризнанного морально-правового регулятора вооруженной борьбы, включает в свой перечень источников не только кодифицированные правила, но и гуманные традиции разных народов. Поэтому украинское военно-гуманитарное наследие имеет актуальное значение для прогрессивного развития этой отрасли права, гуманизации вооруженной борьбы, продолжающейся второй год на Востоке нашей страны.

Ключевые слова: международное гуманитарное право украинская военно-гуманитарная традиция, «гибридная» война, гуманизм и вооруженная борьба.

Дякуючи організаторам ювілейної конференції Центру Українознавства філософського факультету Київського університету імені Тараса Шевченка ми самим фактом її проведення підтверджуємо зростаючу тенденцію інтеграції демократичних країн у рамках ЄС та всієї світової спільноти, моральну силу гуманітарного права в сучасному глобалізованому, інформаційному та, на жаль, конфліктогенному світі.

Агресивні дії РФ, інспіровані нею збройні дії збройних бандитських формувань у Криму і на Донбасі, позначені у Воєнній доктрині України 2015 р. як «гібридна війна», не отримали ще належної морально-правової оцінки, особливо в галузі міжнародного гуманітарного права, зв'язаній з вимогами для всіх воюючих дотримуватись традицій, законів і правил війни.

Одним із факторів могутності держави є її позитивний імідж і авторитет на світовій арені у міжнародно-правовому полі. Починаючи із перших рішень ВР України після втечі Януковича, прийняття Указу РНБО щодо проведення Анти-терористичної операції (АТО) з метою захисту прав, свобод, достоїнства людей у районах Донецької та Луганської областей, українська держава діє в межах цивілізованих правових відносин і вимог міжнародних угод.

За півторарічний період боротьби з незаконними збройними формуваннями сепаратистів українське військо, як заявив Президент П. Порошенко під час виступу на Першому Все-

українському форумі учасників АТО 11 жовтня 2015 р., перетворилось у патріотичну, вишколену, з унікальним бойовим досвідом збройну силу держави. Українські воювачі, які за участь у миротворчості під егідою ООН мають позитивні відгуки від керівництва багатьох країн за високиморальні дії гуманітарних місій, суворо дотримуються гуманних правил ведення збройної боротьби, визначених Женевським Конвенціями 1949 р. і Додатковими Протоколами до них 1977 р. [1, с. 276].

Проте інформаційна війна, розв'язана Росією проти України у медіа-просторі Європи та всього світу, яка складає важливу частку «гібридної війни», використовує у якості «не силового» інструмента брехливі ствердження щодо злочинної, брутальної поведінки українських воювачів на Донбасі. Деякі європейські «праві сили» намагаються знайти «докази» цього у шпиталях ДНР та ЛНР і намагаються вплинути на народонаселення країн ЄС, не обізнане з українською гуманітарною традицією ведення збройної боротьби та культури миру. Тому вкрай важливим виглядає завдання аргументованої критики на закиди представників інших етнокультур (а інколи, своїх) з приводу жорстокості ведення збройної боротьби українцями, прояву антигуманних бойових звичаїв наших народів.

Ведення збройних конфліктів завжди є ще й зіткненням різних типів бойової моралі та мілітарної культури.

Жорж Сорія у дослідженні «Війна і революція в Іспанії. 1936–1939» писав про особливо жорстоку поведінку марокканських найманих частин, а тому складався негативний образ африканців-воєнків у європейській духовній традиції [2, с. 152]. Водночас, є свідчення того, що у В'єтнамській війні 50–70-х рр. минулого століття саме африканські воєнки – сенегальці людяно ставились до місцевого населення.

Якщо вірити історичним переказам, молодий Потьомкін у бесіді з імператрицею Катериною Другою, відомою придушенням українських прав і вольностей, начебто сказав: «Государиня, навіть самий досконалий інструмент і талановитий виконавець може раз сфальшивити». Цю сентенцію ми згадали з метою показати рідкісну помилку автора фундаментальної «Філософії права» Георга Гегеля, що не можна говорити про права людини на війні як у загальному стані безправ'я та насильства. Одним із досягнень людської цивілізації ми вважаємо унормування законів і правил збройної боротьби на гуманних засадах, про що одним з перших в середовищі європейських мислителів висловився Гуго Гроцій в роботі «Про право війни...».

Як раз – то нинішній стан подій на окупованому Донбасі та прилеглих районах Донецької та Луганської області вимагає аналізувати його з точки зору міжнародного гуманітарного права, яке має у переліку джерел гуманні правила і традиції що складались впродовж його цивілізованої історії.

Звинувачення народів, які проживали на теренах сучасної України, у підступності, відсутності милосердя мають глибокі історичні корні. Ще у «Пінтернетяткижжжі» Мойсея зустрічається посилання на «не цивілізованого» народу Скіфії-Кімерії з півдня від Риму, який загрожував сусідам: «Господь підійме проти тебе народ здалека, з кінця землі, що злетить на тебе, мов орел, народ, мови якого ти не розумієш, народ з жорстоким виглядом, який не вважає на старих і не має милосердя до дітей». У іншому місці цієї священної книги вказано, що північний народ (розуміється вся сукупність північних племен, у тому числі на території сучасної України) – народ «жорстокий і милосердя не має», а при нападі на іудеїв ці племена «зінтернетідять жниво твоє і хліб твій, зінтернетідять синів і дочок твоїх... зруйнують мечем укріпленні місця твої, на які ти надієшся» [3:50–51]. Пізніше римський письменник Помпоній Мела часів імператора Калігули, писав, що наші (українські) предки «полюбують війну і різанину, воюючи мають звичай самим випивати з ран кров першого забитого ворога; звитяжничим вважається той, хто більше вбінтернетє; не бути вбивцею – найбільша ганьба» [4, с. 67].

Але найбільш ганебні міфологеми щодо звірств українських воєнків відносяться до визвольних змагань українського народу в ХХ ст. Лише демократичні перетворення у сфері інформації, розсекречення документів спецслужб показують, що антилюдяні, звірячі акти насильства над місцевим населенням Західної України і полоненими нерідко чинились переодягненими у форму воєнків УПА радянськими службами та представниками МГБ.

Окремий пласт літератури і окрему тему взагалі складають повідомлення щодо мілітарної культури народів Криму. Давньогрецький історик і військовий стратег Фулідід, прозиваний «генієм об'єктивності», описує скіфів як наймогутніший народ у світі, військовій силі котрого ніхто не міг протистояти в Європі і Азії. За свідченням його і Помпонія Мели, скіфи були бідним народом і не мали, як римляни, золота і срібла, щоб жити у розкошах, а всі свої життєві сили спрямовували на мілітарні діяння. У них «жінки займаються

тими ж справами, що й чоловіки і навіть не звільняються від військової служби» [5, с. 116].

Але варто зазначити, що «людський матеріал» наших предків відрізнявся серед народів, з якими вони змагались, «свіжою буйністю та стихійним розгоном сил», – писав Іван Крипінтернетякевич, – а тому бувало й так, що у боротьбі по суті несвідомо шкоди завдавалось цивільним, поселенням й оточуючому середовищу разом з ворогами. Літописець оповідав про характеристичний у цьому відношенні похід суздальського князя Юрія Мономаховича на Київ у 1151 р. з половцями проти князів В'ячеслава та Ізяслава, яким на поміч прийшов Володимир з народним ополченням «чорних клобуків». «Володимир прийшов із усіма чорними клобуками, з вежами, стадами та худобою їх, незліченна сила, й великої шкоди наробили – трохи вороги, трохи свої – монастирі пограбували, села попалили й сади понищили», – повідомляв літописець [6, с. 101].

Незважаючи та звичайні та мабуть, що невідворотні прояви жорстокості на війні («Війна – зло за самим визначенням»), формування гуманних правил війни йшло через безладдя неструктурованої мілітарної поведінки, мішанину неусталених традицій і бойового менталітету українського народу, унормування його звичаїв.

Так, київські князі почали *явно оголошувати початок війни*. У історію світової воєнно-гуманістичної думки увійшло повідомлення Святослава щодо початку війни, який «посилав до краю», кажучи: «хочу на вас іти». Початок змагань оголошували святочно, через послів. Звертаючись до «всіх українських малоросіян» у червні 1648 р., Зиновій Богдан Хмельницький промовляв: «...Ознаймуєм сим універсалом нашим, не без причин слухним, мусілимо зачати війну і піднести оружжє наше на поляків...» [7, с. 60]. У подальших визвольних війнах початок збройних змагань у переважній більшості випадків мав попереднє повідомлення.

Не буде новелою вказівка на те, що окупація Криму та міста Севастополь російськими військами навесні 2014 р. відбувалась не тільки без будь-якого оголошення, але й з грубим порушенням правил і законів війни щодо розрізнення воюючих формою одягу, із залякування цивільних, навіть священнослужителів і т. п. А головне, що прояви беззаконня, з огляду на вимоги гуманітарного права, не припиняються, а навіть посилюються.

Як нерідко в загальносвітовій історії, війни на території сучасної України велись часто-густо «не цивілізовано» – нищили не тільки ворога, але й палили села, забирали все дієздатне населення разом з дітьми в полон. Так, у поході Данила на белзьку землю «не залишилось одного села не пограбованого, як це книги говорять притчею: не залишився камінь на камені». Погану славу здобув і Ізяслав Мстиславич, який обіцянками зберегти життя набрав силу-силенну бранців з галичан, а тоді наказав їх рубати – лише кращих забрав зі собою.

Аналіз мілітарних звичаїв та бойової поведінки українських воєнків з Княжої доби дав змогу виявити *особливості*, які вплинули на вітчизняну гуманітарну традицію. По-перше, це постійна боротьба в суспільстві (війна взагалі була явищем повсякденним у давній Україні) з підступним ворогом, який зазвичай не щадив людей, захоплював у полон військових і цивільних, не дотримувався мирних угод, вів себе підступно в бою. Анонімний автор «Історії Русів» з боєм писав, що «ця країна начеб створена або приречена на руїну од частих навал чужинців, а ще частіших наскоків та січей от народів сусідніх і, зрештою, од ненастанних міжусобиць і побоїщ...» [8, с. 33].

По-друге, війни в Україні, як у подальшому в 30-х рр. XX ст. охарактеризує їх український воєнний теоретик і відчайдушний вояка М. Колодзінський (мав прізвисько – Гузар), набували тотального характеру – в них приймали участь разом з військом народне ополчення, старики, жінки й діти. Але проблема дітей-комбатантів ніколи не поставала перед українською воєнною теорією та практикою. Зробимо примітку, що таке правило не вдаватись до помочі дітей в бою існувало і у татарському війську у XII–XV ст. Проте на окупованих територіях Донецької та Луганської областей чинились вбивства дітей, рекрутування їх у лави сепаратистських сил.

Новий воєнно-гуманітарний феномен і правовий порядок утворився в XV–XVIII ст. як результат практики війська Запорізького. Його характеризують: по-перше, міцні устаї звичаєвого права. В основі всієї козацької громади лежав звичай – за звичаєм не допускали в Січ жінок, судили злочинців, за звичаєм поділялися на курені і паланки, збиралися у певний час на загальні ради чи наради... На військових радах вирішувалися найважливіші питання життя Запорізького Війська: про мир і «розмир», про походи на неприятеля, про поділ «за лясами» земель і угідь і, нарешті, про вибори військової старшини.

Демократичні мотиви пронизували всю систему регуляції збройної боротьби: від демократичного стилю керівництва й звичаєвої поведінки гетьманів козацької України до моральних настанов і особливих мілітарних чеснот козаків, таких як боротьба за визволення з полону бойових товаришів, цивільних бранців, нарешті до чітких положень відомої в Європі Конституції Пилипа Орлика. В останній, зокрема, вказувалось: «Якщо в незалежних державах дотримуються похвального і корисного для публічної рівноваги порядку, а саме – і під час війни, і в умовах миру збирати приватні і публічні ради... то чому б вільній нації (*українській – авт.*) не дотримуватися такого ж прекрасного порядку?» [9, с. 194].

По-друге, військо Запорозьке мало особливі морально-бойові гуманістичні чесноти, які в подальшому трансформувались у окремі норми права війни. Серед них особливо виділяються вірність підписаним угодам і домовленостям, турбота про дотримання миру, вшанування бойових товаришів і боротьба за їхнє визволення з полону, а також виведення з далекого чужинного полону цивільних бранців.

Д. Яворницький приводить цікаві дані, як «ієромонах Паїсій, чернець Полікарп, козаки Андрій Ханадалій, Пилип Роздора Хижняк, Шульга і Рудь та інші, все своє життя присвячували виключно викупові з далекої неволі нещасних християн, з ризиком для життя проникали у страшне місто Кафу, що торгувало «людською неволею», пробиралися у столицю кримських ханів Бахчисарай і навіть у резиденцію турецьких султанів Константинополь; тиняючись тут під виглядом мусульманських жебраків, сліпців, калік і убогих, збирали відомості про нещасних християнських невільників і або викупали їх за гроші, або потай виводили з неволі...».

Третє, козацьке військо жило переважно за рахунок воєнної здобичі, а тому захоплення багатого ясиру, пограбування й розорення міст і сіл були звичайним явищем. Особливо «відзначались» морські походи, які мали розбишацький характер: козаки нарівні з морськими розбійниками нищили багаті міста й замки, забирали з собою всі дорогоцінні речі, що тільки можна було вивезти на чайках. До своїх вольностей козаки додавали права не платити ніяких податків, користуватись утриманням під час воєнних походів, найматись на службу іноземним володарям. З точки зору гуманності

така поведінка не може рахуватись бездоганною, але вона складала звичайну матеріальну сторону визвольних змагань.

Вчетверте, звичаєве право і християнська віра були у Запоріжжі тісно сплетені. Січовики за своїм життям і чистотою звичаїв вважали себе «мальтійськими кавалерами», бо не тільки виконували функції, аналогічні тим, що вважали за обов'язок члени ушавленого християнського ордену, але й суворими законами, глибокою релігійністю, образом життя являють собою зразок героїчного служіння Богу і Батьківщині. Почавши з ролі здобичників, низові козаки дійшли до ролі захисників віри Христової проти мусульманства і православної проти католицизму, а разом з тим охороняли кордони держави.

Сучасна галузь міжнародного права – гуманітарне право, яке регулює війни та збройні конфлікти, утворилось після завершення 2 світової війни з її жахами антилюдяності, варварства і жорстокості з прийняттям Женевських Конвенцій 1949 р. Додаткових протоколів 1977 р. Воно містить у переліку джерел, окрім Протоколів, ще й гуманні звичаї і правила, що виростили на різному етнокультурному ґрунті. Ми показали як з давніх-давен виростила українська воєнно-гуманітарна спадщина, яка вкорінена у мілітарну мораль українських вояків [10].

При проведенні антитерористичної операції (АТО), коли разом з військовими завданнями українськими воїнами виконувались і гуманні місії допомоги місцевим жителям, регіональній владі у боротьбі з озброєним сепаратизмом, підтримуваним російськими агресивними колами, вище згадані якості проявлялись повною мірою. Це підкреслюють і міжнародні гуманітарні місії, які вказали на сотні систематичних порушень міжнародного гуманітарного права з боку проросійських бойовиків. Водночас міжнародними спостерігачами зафіксовані і окремі випадки порушення гуманних правил збройних конфліктів з боку вояків українських сил, частіш за все зі сторони добровольчих батальйонів, не обізнаних з правом війни. У цьому контексті наполягання структур ЄС трансформувати добровольчі загони (батальйони, підрозділи) у структуру збройних сил України виглядає виправданим.

Нагадаємо також про існуючий досвід засудження антилюдяності та не виправдане насильство в ході роботи Нюрнберзького Трибуналу, 70-річниця з початку якого буде відзначатись в наступному році. Встановлення кваліфікації міжнародних злочинів – злочинів проти людяності, миру, воєнних злочинів надає нам можливість для засудження дій сил, підтриманих на Донбасі Росією як, словами рішень Нюрнбергу, – планування, підготовка і ведення агресивної війни, здійснення масових злочинів проти людяності та гуманності. Це ніколи не було прийнятним у світовій історії цивілізації, а тим більше тепер у глобалізованому суспільстві народів землі.

1. *Цюрупа М. В.* Міжнародне гуманітарне право. Підручник. – МК.: Кондор, 2008. – 328 с.; 2. *Сориа Ж.* Война и революция в Испании. 1936–1939: в 2 т. – Т. 1: Сокр. пер. с франц. – М., 1987. – 433 с.; 3. Біблія. Книги Пророцькі. Книга пророка Єремії. 50–51; 4. Помпоний Мела. Землеописание (De Chorographia) // Латышев В. В. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе. – Т. 11. – СПб., 1904; 5. Історія Українського війська. Вид. 4-те. – Львів, 1992. – 425 с.; 6. Документи Богдана Хмельницького // упор. І. Крипінтернетякевич та І. Бутич. – К.: Вид-во АН УССР, 1961. – 740 с.; 7. Історія Русів / Пер. І. Драча. – К.: Веселка, 1991. – 183 с.; 8. *Яворницький Д. І.* Історія запорізьких козаків. – К., 1990–1992. – 1–3 т. – Т. 1. – 319 с.; 9. Пилип Орлик. Пакти й конституції, законів і вольностей Війська Запорозького // Крисаченко В. С. Українознавство: Хрестоматія-посібник: У 2 кн. – Кн. 2. – К., 1997; 10. *Цюрупа М. В., Дяченко В. І.* Міжнародне гуманітарне право як філософсько-правова основа регулювання збройних конфліктів. Частина третя. – К.: Сфера, 2000. – 233 с.